हृदयविदारक सोरठी नाच

● मित्र रानामगर

'सोरठी' नाच मगर लोक साहित्यको एउटा पाटो हो । यो नाच विशेषगरी गण्डकी प्रदेशका मगर समुदायमा प्रचलित छ । सोरठी नाच कति वर्ष अगाडिदेखि मगरहरूमा प्रचलन हुँदै आएको हो किटानीसाथ भन्न सकिँदैन । तर यो नाच धेरै नै पुरानो नाच हो । यसले मगरहरूको संस्कृतिलाई मात्र नभई सिँगो नेपालीको संस्कृतिलाई जीवन्त तुल्याएको छ । सोरठी नाचको १६ ताल, १६ हाँगा भएकोले यसलाई सोरठी भनिएको हो भन्ने भनाइ छ ।

सोरठी नाच प्रायः नेपाल अधिराज्यभरिका मगरहरूमा चलेको पाइन्छ । विशेष गरेर स्याङ्जा, तनहुँ, पाल्पा, बाग्लुङ, पर्वत, गुल्मी, दैलेख र खोटाङका मगरहरूमा चलेको पाइन्छ । यो नाच विशेषगरी मंसीर महिना र माघ महिनामा नाच्ने गरिन्छ । कसै-कसैले पहिलोपल्ट छोरा पाउँदा 'पुरभदैं भाम' भनेर र कसैले नयाँ घर बनाउँदा 'बीरिया (ग्रेह) दान' भनी सोरठी नाच नचाइन्छ । सोरठीका मुख्य पात्रहरू जैसिङ्गे राजा, हेमन्ती रानी, सोरठी रानी, विजय जैसी, सोध्यानी, कटुवाले भएको पाइन्छ । यसमा जैसिङ्गे राजा र हेमन्ती रानीको कथावस्तु हुन्छ । जैसिङ्गे राजाकी जेठी रानीको कपटले गर्दा कान्छी रानी हेमन्ती, छोरीको विछोड विरह व्यथा र पछि जैसिङ्गे राजाको विछोडको व्यथाले सोरठी कथा सिँगारिएको छ ।

यो नाच हृदयविदारक संयोगान्त कथामा आधारित छ । कथालाई गीत सङ्गीतले सिँगारी नृत्याङ्गनाहरूको माध्यमबाट कथाको वस्तुस्थितिलाई चरितार्थ गरिन्छ । एक गुरुवाउ, चारवटा मादले, एउटा फुर्सुङे (विछेभारा), दुईवटा मारुनी, आठ जोलै 'सोरठी राग' गाउने गर्रा-भाइ हुन्छन् । मारुनीको भेषभूषा मखमली चोली, मुगियाको गुन्यु, नीलो पटुकी, आभूषणमा कण्ठ, बाला, कानमा सुन, त्यस्तै फुर्सुङेको शिरमा ढाकाको टोपी, कास, भोटो, कछाड र इष्टकोटमा फूल भुण्ड्याएर नाचिने सोरठीको कथा यसरी शुरु हुन्छ ।

मादीको शिरमा सेतीको तिरमा जैसिङे भन्ने राजा थिए । रानीहरूबाट सन्तान नभएपछि उनले अनेकौं दान-दक्षिणा गरे, तर पनि सन्तान भएन । अन्त्यावस्थामा कान्छी रानी रैमतीको कोखबाट माघ महिनामा एउटा कन्या जन्मिन्छिन् । यसै खुशीयालीमा गर्राहरू यसरी खुशी व्यक्त गर्छन् –

सातैतले महलैमा राजारानी बैसेला
सुनैको खटियामा सातै रंगे बिछ्यौना
जैसिङ्गे राजा रैमती रानी दुवैजना सुकला
पानीको बुँदले कितापै भिज्यो गरी भै रह्यो
दसै मास माघ महिना बालिखै जनमियो
गामैकै र कटुवाल राजैज्यूको दरबार
पूर्वै देशको पियासा जैसीलाई बोलाइदेऊ ।

यसरी जैसीलाई ग्रहदशा हेर्न बोलाउँछन् । कन्या सौतेनी आमाका आँखाका फूला बनिसकेकीले तिनै कन्याकी सौतेनी आमाको अनुसार जैसीले सात मूल परेकी छे भनिदिन्छ । धन देखेपछि महादेवको पनि तीन नेत्र बल्छ भन्ने त उखानै छ । धनको दलदलमा फसेको जैसी तातो पानीमा परेको भोटी माछोभैँ हुन्छ र एक मूलले सात महिनामा बाबु टोक्ने र अर्को मूलले धन दौलत स्वाहा पार्नेछ भनिदिन्छ । यस्तो खड्को पार गर्न के उपाय छ, सोहीबमोजिम गर्नू भन्ने राजाबाट हुकूम पाएपछि जैसीले सम्पटरूपी ढकनीभित्र हाली फूलका थुँगाहरू राखी 'सिपाहीहरूले गङ्गामा लगी बगाइदिनू' भन्ने सल्लाह दिन्छ । सुनारेले सम्पट बनाउँछ । सिपाहीहरूले गङ्गामा लगेर सम्पटभित्र कन्यालाई बन्द गरी बगाइदिन्छन् । यस्तो हृदयविदारक अवस्थामा एकातिर राजा जैसिङ्गे आँसुका धारा खसाल्दै भन्छन् –

सबै मलेनी आऊ एक गीत गाऊ
बालिख कन्यालाई समुन्द्र बगाऊ

अर्कोतिर रैमती रानी सबैको सामु विलौना पोख्छिन्–

सबैका बालबच्चा छमछम खेल्न लाग्यो
मेरो बाल समुन्द्र बगायो
आँसु चुही चुही धरती भिज्यो
दुधै र चुही चुही चोलियै भिज्यो

यसरी रानी अलाप-विलाप गरी रातदिन रुन्छिन् । त्यसैले जैसिङ्गे राजाले

"पाथीभरिभरि मुगा मोती लेऊ रानी !
आधा जिमी काटेर दिउँला नि है... "

भनेर मुगा र मोतीको लोभ देखाएर फकाउने कोशिस गर्छ, तर पनि रानी छोरीको विलौना गरिरहन्छिन् ।

उता गङ्गा किनारमा सम्पटभित्र कन्या ढलपल-ढलपल गर्दै बगिरहन्छिन् । त्यति नै बेला दुई माझी र कुमाले छड्के जाल (ठूलठूला आँखा भएको जाल) र भुरेजाल (स-साना आँखा भएको जाल) हान्दै रहमा माछा टिप्दै सेवा (जाल हान्ने उपयुक्त ठाउँ) खोज्दै भौँतारिन्छन् । कुमाले र माझी भलाकुसारी गर्दै–

पिठै लेउ माछा हाल्ने डेलिया
यो हो काँधैमा जालिया दाजु भाइया
जालै र खेलन जाउँ जालहारी
पाखुरे जाल हानौँला भैया
जालै जमुनाको सेवामा भन्दै
खोला किनारमा तलमाथि गरिहन्छ ।

बोटे र कुमाले पानीमा खेल्दाखेल्दा थाक्छन् र गङ्गा तटको बेलवृक्षको फेदमुनि सुत्छन् । बोटेले जमुनाको रहमा सुनको माछा फुत्त गरिरहेको देख्छ र कुमालेलाई उठाउँदै सपनामा सुनको माछा दहमा खेलिरहेको बता[illegible] जाऔँ जाल हानौँ भनी दुवैजना जमुनामा जान्छन् । पाखुरे जाल फुकाएर फ्याँक्दा जालमा सुनको सम्पट [illegible] अल्झिरहेको । छड्के जालको गाधोमा सुनको माछो भनेको त सुनको सन्दुस पो भन्दै दुवै पाखा बगरमा ल्याउँछन् [illegible] बोटे सुनको मोहमा लोभिएर बाहिरको लिन्छ, भित्र[illegible] कुमालेले । सम्पट उघारेर हेर्दा त जगमग बत्तीस लक्ष[illegible] धपक्क बलेकी कन्या पो भेटाउँछन् । सुनको सम्पट बोकेर बोटे आफ्नो घरतिर लाग्छ भने कुमाले पनि कन्यालाई काखमा लिएर आफ्नै घरतिर लाग्छ । घरमा पुग्दा कन्यालाई देखेर कुमालेकी स्वास्नी फत्फताउँदै भन्छिन् :

कसुको बालखै चोरीमा ल्यायो यो पापी कुमाल
न मेरो गाई गोठ, न मेरो भैँसी गोठ
कैसे पालौँ बालिका न मेरो हियारा दूध
न मेरो भेडी गोठ, कैसे पालौँ बालिख्ये

जे होस् कुमाल्नीले बालिकालाई आफ्नै छोरीलाई भैँ माया दिएर हुर्काउँछिन् । यसरी कुमालेको पिँढी-आँगन छेउमा कन्या सूर्यमुखी फूलभैँ फक्रिँदै हुर्किँदै जान्छिन् । उनी बसेको-सुतेको गुन्द्रीमा समेत भँवरा र माहुरीहरू झुम्मिँदा कुमाले दम्पत्ती खुशीले तीनछक्क पर्छन् । कन्या जवान भएपछि कन्याको भविष्यप्रति पनि सुर्ताउँछन् ।

एक दिन जैसिङ्गे राजाका सिपाहीहरू वृन्दावनमा शिकार खेल्न जाँदा तिर्खाले आकुल-व्याकुल हुँदै पानी पिउन कुमालेको आँगन छेउ पुग्छन् । त्यसैबखत चन्द्रमुखी कन्याको रूपले लट्ठिएका तिनै सिपाहीहरू दरबार पुगेर राजालाई भन्छन्–

एक र अचम्म देख्यौँ हे महाराज
बिन्दरा वन मथुरा कुमाले घरमा

यो समाचार पाउनसाथ जैसिङ्गे राजा कुमालेको घरमा पुग्छन् र पानी प्यास लाग्यो पानी दिनु भन्छ, यस बखतमा कन्याले भित्रैबाट भन्छिन्–

तिमी भैलो जिमी भुमे राजा
हामी भैलो मथुरा कुमाले कैसे जल पिवै ?

राजा उत्तर दिँदै भन्छन्–

शिकारी खेलौँ त पियासै लाग्यो दिउ पानी खान्छु

फेरि कन्या भन्छिन्–

हामरी घरिया मटियाको टुटिया
तिमरो घरिया सुनैको टुटिया
कैसे पानी पिवै राजा !

यसरी केही छिन दोहोरो भलाकुसारी भएपछि

राजालाई कन्याले पानी पिलाउँछिन् । राजा दरबार फर्किन्छन् । कन्याको सुन्दरता, कोइलीको जस्तो मीठो बोलीले प्यासी राजालाई थालै खाउँ, भातै खाउँजस्तो हुन्छ । जसरी भए पनि ती कन्यालाई विवाह गरेर छोरी जन्माउने रहरले राजालाई सताउँछ । फलस्वरूप कन्यावरण गर्न सिपाहीहरू खटाई कुमालेलाई दरबार झिकाई कुमालेसँग छोरी माग्छन् । कुमाले पनि राजाजस्तो मान्छेले मागिसकेपछि नाइनास्ती गर्दैन । तिथिमिति मिलाउँछ । विवाहको लागि सबै सामग्रीको बन्दोवस्त गरेर छत्तीस जोरबाजा र हात्तीको लस्करसहित जन्ती कुमालेको आँगनमुनि पुग्छ । जन्ती पर्सिन्छ । लगनको बेलामा सिन्दूर हालेको हेर्नेहरूको घुइँचोले पनि कुमालेको घरआँगन त्यतिकै खचाखच हुन्छ । जब सिन्दूर हाल्न हात मात्रै के अगाडि बढाउँछन्, दुलही कन्या घुँक्क-घुँक्क गर्दै आँखाबाट आँसुका ढिक्का खसाउँदै रुँदै भनिछन्-

बाबाज्यूको अघिपछि सबै चेली हिँड्दैछन्
म चेली पनि हिँड्दैछु
बाबाज्यूको जुठोपुरो सबै चेली खाँदैछन्
म चेली पनि खाँदैछु
बाबाज्यूले दिएको सिन्दूर कोइ चेली लाउँदैनन्
म चेली पनि लाउँदिनँ ।

जब कन्याको मुखबाट त्यति मात्र के फुट्छ, राजालाई बिगतको सम्झना आउँछ । राजा स्तब्ध हुन्छन् । राजालाई थाहा हुन्छ, सुनको सम्पटमा [illegible] गङ्गा जमुनामा बगाएको छोरी मेरै कन्या पो रहेछ ।

हरे राम ! कृष्ण ! हरे गोविन्द ! जैसिङ्गे [illegible] छुताउँदै छोरीलाई हात्तीमा चढाई लावा-लस्करका साथ दरबार फर्किन्छन् । जैसीको तिकडम जाल पनि थाहा हुन्छ । जैसीलाई दरबारमा बोलाउँछ । जैसिङ्गे जैसी [illegible]तलाई गाली गर्दै भन्छ–

पानी र भनी भनी जाँडै र खुवायो
जैसी ! गैल हो तुमरो जात ।

त्यसपछि राजाले जैसीलाई दरबारमा चारपाटा मुडेर कालोमोसो घसेर चार भन्ज्याङ्ग कटाइदिन्छ । मर्मस्पर्शी, मुटु छुने कथाको गीतिभाव र साङ्गीतिक भावले बुझ्नेहरूको आँखाबाट आँसुको तप्केनु खसाउँछन् ।

जैसिङ्गे राजाको यस्तो घटनासँग यो नाच गण्डकी प्रदेशको मगर जातिको सांस्कृतिक निधि हो ।•

सन्दर्भ सामग्री

१. केशजंग बरालमगर, पाल्पा, तनहुँ र स्याङ्जाका मगरहरूको संस्कृति, २०५०

GANDAKI TOURS & TRAVELS (P.) LTD.
UZBEKISTAN airways
S.A. (Nepal)
P.O. Box No. 4870
Kamaladi, Kathmandu, Nepal
Tel Office : 4-246404
4-223229, 4-222086
Fax :. +977-1-4-242392, +977-1-4-221112
E-mail : gandaki@gandaki.wlink.com.np
URL : www.gandakitr...

master mitrasen thapa magar, smarika, 2063, master mitrasen smriti pratisthan, Kathmandu